

INF1800 – LOGIKK OG BEREGNBARHET

FORELESNING 17: FØRSTEORDENS LOGIKK

Roger Antonsen

Institutt for informatikk
Universitetet i Oslo

14. oktober 2008

(Sist oppdatert: 2008-10-14 16:29)

Før vi begynner

Repetisjon og kommentarer

- Vi skal nå kunne
  - Utsagnslogikk: syntaks og semantikk
  - Sekventkalkyle for utsagnslogikk
- Under den detaljert undervisningsplanen ligger det ekstramateriale om sunnhet av sekventkalkylen.
- Det er ikke pensum, men bør leses av alle.
- Alla skal være i stand til å forklare (intuitivt) hvorfor sekventkalkylen er sunn.
- Praktisk: Hvis dere ønsker å gi tilbakemeldinger til gruppelærerene, så kan skjemaet på nettsidene også brukes til dette.

Nytt tema

- Vi begynner nå med førsteordens logikk!
- Vi har satt av minst tre uker til dette.
- Følgende avsnitt i boken regnes som pensum.
  - 📖 Kapittel 7.1, side 397–416: *First-order Predicate Calculus*
  - 📖 Kapittel 7.2, side 416–432: *Equivalent Formulas*
- Forelesningsnotatene kan leses helt uavhengig av boken.
- Legg vekt på forelesningsnotatene, men les boken også.
- Boken er et godt supplement for å få bedre forståelse.
- På noen områder er forelesningsnotatene mer detaljerte.
  - Vi har f.eks. et skarpere skille mellom syntaks og semantikk.
- Det vi gjør i timene er mest relevant for eksamen.

Innledning til førsteordens logikk

Introduksjon

- I utsagnslogikk har vi kun konnektivene $\neg$, $\wedge$, $\vee$ og $\rightarrow$.
- Med disse kan vi representere, analysere og resonnerer over *utsagn*.
- Førsteordens logikk (også kalt predikatlogikk) utvider utsagnslogikk med *kvantorer*:
  - $\exists$ (eksistenskvantoren) og
  - $\forall$ (allkvantoren).
- Vi kan med disse uttrykke påstander om at det finnes et objekt med en bestemt egenskap eller at alle objekter har en bestemt egenskap.
- Førsteordens logikk er langt rikere enn utsagnslogikk.
  - For utsagnslogikk fins det effektive metoder for å *avgjøre* om en formel er gyldig eller ikke.
  - Det fins ikke for førsteordens logikk; vi sier at førsteordens logikk er ikke *avgjørbar*.

Noen eksempler fra matematikk

Noen enkle matematisk påstander som vi kan representere og analysere ved førsteordens logikk er følgende.

- “Ethvert heltall er enten partall eller oddetall.”
- “Det fins uendelig mange primtall.”
- “Mellom to brøktall fins det et annet brøktall.”
- “Ethvert partall er summen av to primtall.”
- “Hvis a er mindre enn b og b er mindre enn c , så er a mindre enn c .”

Noen eksempler med naturlig språk

Her er noen ekempler av mindre matematisk art.

- “Alle Ifi-studenter er late.”
- “Ingen Ifi-studenter er late.”
- “Noen Ifi-studenter er late.”
- “Alle Ifi-studenter som er late, får problemer på eksamen.”
- “Noen Ifi-studenter som er late, får ingen problemer på eksamen.”
- “Enhver Ifi-student er enten lat eller ikke lat.”
- “Alle bevisbare formler er gyldige.”
- “Det fins to sheriffer i byen.”

Overblikk

Syntaks: Førsteordens språk og formler
– en utvidelse av utsagnslogikk.

Semantikk: Tolkninger av førsteordens formler
– modeller, sannhet, oppfyllbarhet, gyldighet.

Kalkyle: Tillegg av regler.

Sunnhet: Alle bevisbare sekvenser er gyldige.

Kompletthet: Alle gyldige sekvenser er bevisbare.

Førsteordens logikk: Syntaks

Syntaks: Signaturer

Definisjon (Førsteordens språk: logiske symboler)

Alle **førsteordens språk** består av følgende **logiske symboler**:

- De logiske konnektivene $\wedge$, $\vee$, $\rightarrow$ og $\neg$.
- **Kvantorene** $\exists$ (det fins) og $\forall$ (for alle).
- En tellbart uendelig mengde $\mathcal{V}$ av **variable** $x_1, x_2, x_3, \dots$ (vi skriver som oftest $x, y, z, \dots$, for variable).
- Vi skal også bruke parenteser og kommaer som hjelpesymboler.

Syntaks: Signaturer

Definisjon (Førsteordens språk: ikke-logiske symboler)

I tillegg består et **førsteordens språk** av følgende mengder av **ikke-logiske symboler**:

- En tellbar mengde av **konstantsymboler** $c_1, c_2, c_3, \dots$
- En tellbar mengde av **funksjonssymboler** $f_1, f_2, f_3, \dots$
- En tellbar mengde av **relasjonssymboler** $R_1, R_2, R_3, \dots$

Vi antar at mengdene av variable, konstant-, funksjons- og relasjonssymboler er disjunkte, og vi assosierer med ethvert funksjons- og relasjonssymbol et ikke-negativt heltall, kalt **ariteten** til symbolet.

Syntaks: Signaturer

Merk

- Det eneste som skiller to førsteordens språk fra hverandre er de ikke-logiske symbolene.

Definisjon (Signatur)

- De ikke-logiske symbolene utgjør det som kalles en **Signatur**.
- En signatur angis ved et tuppel

$$\langle c_1, c_2, c_3, \dots; f_1, f_2, f_3, \dots; R_1, R_2, R_3, \dots \rangle,$$

hvor konstant-, funksjons- og relasjonssymboler er adskilt med semikolon.

Syntaks: Termer

Definisjon (Termer)

Mengden $\mathcal{T}$ av **førsteordens termer** er induktivt definert som den minste mengden slik at:

- Enhver variabel og konstant er en term.
- Hvis f er et funksjonssymbol med aritet n og $t_1, \dots, t_n$ er termer, så er $f(t_1, \dots, t_n)$ en term.

Eksempler på førsteordens språk

Et enkelt språk: $\langle a; f, g; P, R \rangle$

- Konstantsymboler: a
- Funksjonssymboler: f (med aritet 1) og g (med aritet 2)
- Relasjonssymboler: P (med aritet 1) og R (med aritet 2)

Termer i dette språket:

- $a, x, y, \dots, f(a), f(x), f(y), \dots$
- $g(a, a), g(a, x), g(a, y), g(x, x), g(x, y), g(y, y), \dots$
- $f(f(a)), f(f(x)), f(f(y)), \dots$

Notasjon

Så lenge det er entydig og ariteten er kjent, kan vi droppe parentesene og skrive $fa, fx, fy, gaa, gax, \dots$

Eksempler på førsteordens språk

Et språk for aritmetikk: $\langle 0; s, +; = \rangle$

- Konstantsymboler: 0
- Funksjonssymboler: s (med aritet 1) og $+$ (med aritet 2)
- Relasjonssymboler: $=$

Kommentarer:

- Termer: $x, y, 0, s0, ss0, sss0, +xy, +00, +(s0)0, +0s0, \dots$
- *Ikke termer:* $= (x, x), ++, +0, \dots$
- Når vi skriver $+xy$ bruker vi **prefiks notasjon**.
- Vi kan også bruke **infiks notasjon** og skrive: $(x + y), (0 + 0), (s0 + 0), (0 + s0), \dots$

Eksempler på førsteordens språk

Et annet språk for aritmetikk: $\langle 0, 1; +, \times; =, < \rangle$

- Konstantsymboler: 0, 1
- Funksjonssymboler: + og $\times$ (begge med aritet 2)
- Relasjonssymboler: = og $<$ (begge med aritet 2)

Et språk for mengdelære: $\langle \emptyset; \cap, \cup; =, \in \rangle$

- Konstantsymboler: $\emptyset$
- Funksjonssymboler: $\cap$ og $\cup$ (begge med aritet 2)
- Relasjonssymboler: = og $\in$ (begge med aritet 2)

Termer: $\emptyset, x \cap \emptyset, y \cup (x \cap z), \dots$

Eksempler på førsteordens språk

Et språk for familierelasjoner:

$\langle \text{Ola, Kari; mor, far; Mor, Far, Slektning} \rangle$

- Konstantsymboler: Ola og Kari
- Funksjonssymboler: mor, far (begge med aritet 1)
- Relasjonssymboler: Mor, Far, Slektning (alle med aritet 2)

Termer i språket for familierelasjoner:

- x , Ola og Kari er termer.
- $\text{mor}(\text{Ola})$, $\text{mor}(\text{Kari})$, $\text{far}(\text{Ola})$ og $\text{far}(\text{Kari})$ er termer.
- $\text{mor}(x)$ og $\text{far}(x)$ er termer.
- $\text{mor}(\text{mor}(x))$ og $\text{mor}(\text{far}(\text{Kari}))$ er termer.

Syntaks: Formler

Definisjon (Atomær formel: førsteordens)

Hvis R er et relasjonssymbol med aritet n og $t_1, \dots, t_n$ er termer, så er $R(t_1, \dots, t_n)$ en **atomær formel**.

Merk

- Hvis R har aritet 0, så er R en atomær formel. Dette svarer til utsagnsvariable i utsagnslogikk.
- Så lenge det er entydig og ariteten er kjent, kan vi skrive Rx , Rfa , $Rafa$, etc. for $R(x)$, $R(f(a))$ og $R(a, f(a))$.

Syntaks: Formler

Definisjon (Førsteordens formler)

Mengden $\mathcal{F}$ av **førsteordens formler** er den minste mengden slik at:

1. Alle atomære formler er formler.
  2. Hvis φ og ψ er formler, så er $\neg\varphi$, $(\varphi \wedge \psi)$, $(\varphi \vee \psi)$ og $(\varphi \rightarrow \psi)$ formler.
  3. Hvis φ er en formel og x er en variabel, så er $\forall x\varphi$ og $\exists x\varphi$ formler.
- Alle forekomster av en variabel x i φ sies å være **bundet** i formlene $\forall x\varphi$ og $\exists x\varphi$ og innenfor **skopet** til den gjeldende kvantoren.

Eksempler på førsteordens formler

Et språk for beundring: $\langle a, b; ; \text{Idol}, \text{Liker} \rangle$

- Konstantsymboler: a og b
- Funksjonssymboler: (ingen)
- Relasjonssymboler: Idol (med aritet 1) og Liker (med aritet 2)

- Signaturen er $\langle a, b; -; \text{Idol}, \text{Liker} \rangle$
- Atomære formler i språket:

- 1 Alice er et idol: $\text{Idol}(a)$
- 2 Alice liker Bob: $\text{Liker}(a, b)$
- 3 x liker Alice: $\text{Liker}(x, a)$

Eksempler på førsteordens formler

- Ikke-atomære formler i språket:

- 4 Alice liker alle: $\forall x \text{Liker}(a, x)$
- 5 Det finnes et idol: $\exists x \text{Idol}(x)$
- 6 Alice liker alle som Bob liker: $\forall x (\text{Liker}(b, x) \rightarrow \text{Liker}(a, x))$
- 7 Noen liker seg selv: $\exists x \text{Liker}(x, x)$
- 8 Bob liker alle som liker seg selv: $\forall x (\text{Liker}(x, x) \rightarrow \text{Liker}(b, x))$
- 9 Ingen liker både Alice og Bob: $\neg \exists x (\text{Liker}(x, a) \wedge \text{Liker}(x, b))$
- 10 Noen liker ikke seg selv: $\exists x \neg \text{Liker}(x, x)$
- 11 Bob liker noen som liker Alice: $\exists x (\text{Liker}(b, x) \wedge \text{Liker}(x, a))$
- 12 Alle liker noen: $\forall x (\exists y \text{Liker}(x, y))$
- 13 En som blir likt av alle er et idol: $\forall x (\forall y \text{Liker}(y, x) \rightarrow \text{Idol}(x))$
- 14 Et idol blir likt av alle: $\forall x (\text{Idol}(x) \rightarrow \forall y \text{Liker}(y, x))$

Flere eksempler

I språket for aritmetikk, $\langle 0; s, +; = \rangle$, har vi følgende formler.

- $s0 + s0 = ss0$ – “en pluss en er to”
- $\forall x \forall y (x + y = y + x)$ – “addisjon er kommutativt”
- $\neg \exists x (0 = sx)$ – “0 er ikke etterfølgeren til noe”
- $\exists x \exists y \neg (x = y)$ – “det fins to forskjellige objekter”

Frie variable i termer

Definisjon (Frie variable i en term)

$FV(t)$ betegner mengden av **frie variable** i termen t .

Definisjon (Lukket term)

En term t er **lukket** hvis $FV(t) = \emptyset$, dvs. t inneholder ingen frie variable.

Eksempel

I språket $\langle a, b; f; - \rangle$ har vi:

- Termen $f(x, a)$ har en fri variabel x .
- Termen $f(a, b)$ har ingen frie variable og er en lukket term.

Frie variable i formler

Definisjon (Frie variable i en formel)

En variabelforekomst i en førsteordens formel er **fri** hvis den ikke er bundet, dvs. hvis den ikke er innenfor skopet til en kvantor. Vi skriver $FV(\varphi)$ for mengden av frie variable i φ .

Eksempel ($\forall x Rxy \wedge Pz$)

- x er bundet
- y er fri
- z er fri

Eksempel ($\forall x Pxy \rightarrow \forall z Pzx$)

- x er bundet
- x er fri
- y er fri
- z er bundet

Substitusjoner

Definisjon (Substitusjon for termer)

La s og t være termer og x en variabel. Da er $s[x/t]$ resultatet av å erstatte alle forekomster av x i s med t . Det kan defineres helt presist slik:

1. $y[x/t] = \begin{cases} t & \text{hvis } x = y \\ y & \text{ellers} \end{cases}$ (når s er en variabel y).
2. $c[x/t] = c$ (når s er en konstant c).
3. $f(t_1[x/t], \dots, t_n[x/t])$ (når s er en funksjonsterm $f(t_1, \dots, t_n)$).

Eksempel

- $f(x, y, a)[x/y] = f(x[x/y], y[x/y], a[x/y]) = f(y, y, a)$
- $f(y, y, a)[y/b] = f(y[y/b], y[y/b], a[y/b]) = f(b, b, a)$

Substitusjoner

Definisjon (Substitusjon for formler)

$\varphi[x/t]$ er definert (rekursivt) ved:

1. $R(t_1, \dots, t_n)[x/t] = R(t_1[x/t], \dots, t_n[x/t])$
2. $\neg\psi[x/t] = \neg(\psi[x/t])$
3. $(\varphi_1 \circ \varphi_2)[x/t] = (\varphi_1[x/t] \circ \varphi_2[x/t])$, hvor $\circ \in \{\wedge, \vee, \rightarrow\}$
4. $Qy\psi[x/t] = \begin{cases} Qy(\psi[x/t]) & \text{hvis } x \neq y \\ Qy\psi & \text{ellers} \end{cases}$, hvor $Q \in \{\forall, \exists\}$

Eksempel

- $(Pxy \wedge \forall x Pxy)[x/a] = (Pax \wedge \forall x Pxy)$
- $(Pxy \wedge \forall x Pxy)[y/a] = (Pxa \wedge \forall x Pxa)$

Førsteordens logikk: Semantikk

Introduksjon

- Hvordan skal vi **tolke** førsteordens formler?
- Hva skal $\forall x\varphi$ og $\exists x\varphi$ bety?
- Hva kan vi bruke førsteordens formler til å uttrykke?
(Hva er det førsteordens formler *ikke* kan uttrykke?)
- Hva gjør en formel **sann** / **gyldig** / **oppfyllbar**?
- Å gi en semantikk er å si noe om forholdet mellom språk og virkelighet.
  - Valuasjoner gir en semantikk for klassisk utsagnslogikk.
- I førsteordens logikk vil **modeller** gi oss en semantikk.

Introduksjon

En modell består intuitivt av

1. en mengde, og
2. en tolkning av alle ikke-logiske symboler slik at
  - et konstantsymbol tolkes som et element i mengden,
  - et funksjonssymbol tolkes som en funksjon på mengden, og
  - et relasjonssymbol tolkes som en relasjon på mengden.

Vi skal definere modeller helt presist, også skal vi definere hva det vil si at en formel er sann i en modell.

Husk

Hvis D er en mengde, så består D^n av alle n -tupler av elementer fra D , for $n \geq 0$.

$$D^n = \{\langle d_1, \dots, d_n \rangle \mid d_1, \dots, d_n \in D\}$$

Modeller – Intuisjon

- Se på formelen

$$\forall x \exists y Rxy.$$

- Vi leser den som: *For alle x , så fins det en y slik at Rxy .*
- Hvorvidt denne formelen er **sann** eller **usann** avhenger av **tolkningen** eller **modellen**.
  - Hvis R tolkes som *ekte mindre enn*-relasjonen over de naturlige tallene, så er den **sann**.
  - Grunnen er at for alle tall så fins det ett som er større.
  - Hvis R tolkes som *ekte mindre enn*-relasjonen over mengden $\{1, 2, 3, 4, 5, 6, 7\}$, så er den **usann**.
  - Grunnen er at det fins et tall, nemlig 7, slik at det *ikke* fins noe større tall.
- Vi må definere hva vi mener med en *modell*.

Modeller

La et førsteordens språk $\mathcal{L}$ være gitt.

Definisjon (Modell)

En **modell** $\mathcal{M}$ for $\mathcal{L}$ består av en ikke-tom mengde D , kalt **domenet** til $\mathcal{M}$, og en funksjon $(\cdot)^{\mathcal{M}}$ som tolker alle ikke-logiske symboler på følgende måte:

- Hvis c er et konstantsymbol, så er $c^{\mathcal{M}} \in D$.
- Hvis f er et funksjonssymbol med aritet n , så er $f^{\mathcal{M}}$ en funksjon fra $D^n = \underbrace{D \times \dots \times D}_n$ til D .
- Hvis R er et relasjonssymbol med aritet n , så er $R^{\mathcal{M}}$ en relasjon på $D^n = \underbrace{D \times \dots \times D}_n$.

Vi skriver $|\mathcal{M}|$ for domenet D til modellen $\mathcal{M}$.